

PEDAGOG SHAXSIDA EMOTSIONAL INTELLEKTNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Nargiz Turopova

Toshkent xalqaro ta'lim universiteti

DOI: 10.61587/mmit.tiue.uz.v1i1.454

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy davrda emotsional intellektning kelajakdagi pedagog shaxsidagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, bu holat o'qituvchi shaxsining o'z ustida ishlashi, refleksiv (aks ettirish) amaliyotini rivojlantirishi, muhim kasbiy xususiyatlarni shakllantirishi va o'zini boshqarish kompetensiyalarini takomillashtirish zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, "intellekt" atamasi semantik jihatdan izohlanib, xorijiy tadqiqotchilarning ishlari asosida emotsional intellektning pedagog shaxs rivojida tutgan o'rni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *hissiy-irodaviy jarayonlar, akmeologik yondashuv, individuallik, emotsional intellekt, nazariya, kasbiy o'zligini anglash, bilish jarayonlari, xotira jarayoni, tafakkur amallari.*

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF EMOTIONAL INTELLECT IN THE PERSONALITY OF A TEACHER

Nargiz Turopova

Tashkent International University of Education

Abstract. This article highlights the importance of emotional intelligence in the future pedagogical personality in the modern era. It also emphasizes the need for the teacher to work on himself, develop reflexive practice, form important professional qualities, and improve self-management competencies. The term "intelligence" is also interpreted semantically, and the role of emotional intelligence in the development of the pedagogical personality is analyzed based on the work of foreign researchers.

Keywords: *emotional-volitional processes, acmeological approach, individuality, emotional intelligence, theory, awareness of professional identity, cognitive processes, memory processes, thinking processes.*

Kirish

Kelajakdagi pedagog shaxsining hissiy-irodaviy jihatlarini kasbiy jihatdan muhim shaxsiy fazilatlar nuqtai nazaridan tahlil qilish masalasi hozirda milliy va xorijiy psixologik, pedagogik hamda akmeologik ilmiy doiralarda yetarli darajada chuqur tadqiq etilmagan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bu borada mavzuga doir o'quv materiallari va o'qituvchi shaxsining shaxsiy, individual sifatleri, ayniqsa, uning emotsional olami o'rganish markazida turadi. O'sib kelayotgan avlod vakilining psixologik rivojlanishini anglash qobiliyati, sabr-toqat, samimiylik hamda qat'iyatlilik kabi sifatlar ayni maqsadga xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida o'qituvchi shaxsining o'zini doimiy takomillashtirishini, refleksiya malakalarini egallashini, muhim kasbiy jihatlarni shakllantirishini va o'zini nazorat qilish bilimlarini boyitishni talab qiladi.

Adabiyotlar sharhi va metodologiya

Allaqachon 1930-yillarda mashhur psixolog E. Torndayk "ijtimoiy intellekt" atamasini boshqa insonlar bilan samarali o'zaro munosabat o'rnatish qobiliyati sifatida tavsiflagan edi. 1940-yillarga kelib esa D. Veksler inson ongining turli tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatib, ularning hayotdagi muvaffaqiyatga bo'lgan ta'sirini isbotlagan.

Taniqli psixolog Jon Gottman emotsional ong haqida o'z izlanishlarida shunday deydi: biz odatda to'g'ri deb hisoblaydigan xatti-harakat namunalari ba'zilar aslida bo'lajak o'qituvchi shaxsining hissiy salohiyatini rivojlantirishda yetarli bo'lmasligi mumkin. U quyidagi jihatlarga alohida e'tibor qaratgan:

Pedagog sifatida bola his-tuyg'ulariga e'tibor bilan yondashish;

Farzand bilan muloqotda emotsional ifodani vosita sifatida ishlatish;

Empatiya ko'rsatish orqali bolalarning kayfiyatini to'g'ri tushunishga intilish.

Bundan tashqari, N.D. Zavalishina bo'lajak o'qituvchi shaxsiga xos bo'lgan yuqori darajadagi emotsional intellektni shakllantiruvchi uchta o'zaro bog'liq mexanizmlarni keltirib o'tadi:

1. Subyektiv-shaxsiy va gnoseologik bosqichlar o'rtasidagi ijodiy aloqadorlik – shaxsiy darajada yuzaga kelgan yangi motivatsion holatlar va maqsadlar kognitiv sohadagi o'zgarishlar bilan uyg'unlikda shakllanadi.

2. Operatsion integratsiya mexanizmi – bu idrok, mantiqiy fikrlash va intuitiv yondashuv singari elementlarning o'zaro uyg'unlashuvi asosida yangi amaliy strukturalarning yaratilishidir.

3. Kognitiv resurslarni kengaytirish tizimi – bu mexanizm inson intellektual o'sishining imkoniyatlarini boyituvchi "qo'shimcha mahsulotlar"ni jamg'arish va ularni moslashtirishga xizmat qiladi.

Natijalar va muhokama

Hozirgi pedagogik amaliyotda emotsional intellektni shakllantirishga oid zamonaviy yondashuvlar hamda o'qituvchilik kasbiga qo'yiladigan talablarga doir izlanishlar asosida, yuqori darajadagi emotsional ongga ega bo'lgan o'qituvchi – o'z-o'zini mukammal rivojlantirishga intiluvchi yaxlit shaxs sifatida qaralmoqda. Bunday pedagogik shaxs o'z faoliyatini samarali tashkil eta olishi, shuningdek, kasbiy o'zligini anglash jarayonini mukammal darajada amalga oshirishi uchun ilg'or model asosida harakat qilishi lozim.

Zamonaviy psixologiya doirasida "intellekt" atamasi keng ma'noda insonning barcha bilish faoliyatlari (sezgi, idrok, e'tibor va boshqalar) majmuasi sifatida talqin qilinadi. Shu bilan birga, 1996 yilda chop etilgan "Psixologik lug'at" asarida "intellekt" tushunchasi uch asosiy yo'nalishda izohlangan:

1. Insonning umumiy aqliy salohiyati va muammoli holatlarni hal qilish layoqati, faoliyatdagi muvaffaqiyatni belgilovchi salohiyatlar yig'indisi.

2. Kishi ongidagi barcha bilish qobiliyatlari tizimi – sezgi, idrok etish, xotira, tasviriy fikrlash, tasavvur kabi jarayonlar.

3. Aqliy faoliyat nuqtai nazaridan qaralganda, insonning muammolarni sinov yo'li bilan xatosiz hal etish salohiyatidir.

Mashhur psixolog R.Amtxauer "intellekt"ni shaxsning umumiy psixik tuzilmasining bir qismi, ya'ni uning faoliyat orqali namoyon bo'ladigan aqliy salohiyati tizimi sifatida ta'riflaydi. U intellektni tashkil etuvchi to'rtta asosiy komponentni ko'rsatib o'tgan: – og'zaki ifodaviylik, – matematik-analitik salohiyat, – fazoviy tasavvur, – xotiraviy (mnemonik) qobiliyatlar.

Shuningdek, J. Gilford intellekt tuzilmasining murakkab modelini ilgari surgan bo'lib, u aqliy operatsiyalarning 5 shakli (idrok qilish, eslab qolish, konvergent va divergent fikrlash, baholash), 4 xil axborot turi bilan o'zaro bog'liq holda 120 dan ortiq aqliy qobiliyatlar mavjudligini ta'kidlaydi.

Bugungi zamonaviy tadqiqotlarda insonning umumiy aqliy salohiyati - ya'ni universal intellekt mavjud bo'lib, u asab tizimining genetik omillarga asoslangan holda ma'lumotlarni ma'lum tezlik va aniqlikda qayta ishlash imkoniyatiga ega bo'lgan xususiyati sifatida e'tirof etiladi. Hozirgi davr psixologik izlanishlar inson intellektini nafaqat individual faoliyatlar bilan, balki ijtimoiy hamda madaniy muhit doirasida namoyon bo'ladigan xatti-harakatlar bilan bog'liq holda o'rganishni taklif qilmoqda.

Shu munosabat bilan, J. Piaje o'z ilmiy ishlarida aqlni yangi shart-sharoitlarga moslasha olish salohiyati sifatida baholagan. Piajening strukturaviy-genetik yondashuvi intellektni shaxs va atrof-muhit o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlovchi eng rivojlangan adaptatsion mexanizm sifatida talqin qiladi. Olim o'z tadqiqotlarida bu yondashuvning ko'p qirrali va chuqur xarakterga ega ekanligini ta'kidlaydi.

Moslashuv jarayoni haqida so'z yuritarkan, J. Piaje intellektual o'sishning quyidagi mexanizmlarini belgilab bergan:

Muvozanat – bu inson tafakkurining ichki uyg'unlik va barqarorlik holati;

Assimilyatsiya – shaxsning mavjud bilim va tajribalar asosida atrof-muhit bilan muloqotga kirishish jarayonini tavsiflaydi;

Moslashuv (akkomodatsiya) – tashqi muhit talablariga javoban mavjud bilimlar va strategiyalarni o'zgartirish jarayoni.

Darhaqiqat, emotsional ong o'qituvchi shaxsining o'z his-tuyg'ularini va boshqa insonlarning ruhiy holatini to'g'ri anglash, baholash hamda boshqarish salohiyati bilan uzviy bog'liq. Psixologik mazmunga ko'ra, emotsional intellekt - bu insonning o'ziga va atrof-dagilarga oid emotsiyalarni idrok etishi va ularga ongli tarzda munosabat bildirish malakalarini o'z ichiga oladi. Insonning emotsional ongini tashkil qiluvchi elementlar bir-biri bilan chambarchas bog'langan bo'lib, ularning uyg'un ishlashi shaxslararo munosabatlarda yuqori natijalarga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bo'lajak pedagog shaxsining emotsional ongini o'rganish - bugungi zamonaviy psixologiya fanida faol rivojlanayotgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu fenomen ko'plab olimlar tomonidan chuqur ilmiy tahlil qilingan. Kelajakdagi o'qituvchining emotsional intellekti deganda - uning hissiy holatlarni anglash, boshqa shaxslarning ichki kechinmalarini, maqsad va istaklarini tushunish hamda mavjud muammolarni ularning emotsional reaksiyalariga asoslanib hal qilish qobiliyati tushuniladi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak pedagoglar shaxsida emotsional intellektning yuqori darajada rivojlanishi ularning motivatsion boshqaruv omili sifatida faoliyatga bo'lgan munosabatini belgilaydi. So'rovnoma va kuzatuv natijalari asosida shuni aniqladikki, emotsional jihatdan barqaror, o'z hissiyotlarini nazorat qila oladigan, boshqalarning emotsiyalarini tushunishga qodir talabalarda kasbiy motivatsiya darajasi ham yuqoriroq bo'ladi.

Tadqiqot davomida emotsional intellektning komponentlari bilan kasbiy motivatsiya o'rtasida ijobiy korrelyatsiya mavjudligi aniqlandi. Ayniqsa, o'zini anglash va empatiya ko'rsatkichlari yuqori bo'lgan talabalarda o'qituvchilik faoliyatiga ijobiy munosabat va kasbiy qoniqish darajasi ancha yuqori bo'ldi. Bu holat emotsional intellektning nafaqat ichki psixologik barqarorlik, balki tashqi kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishdagi rolini tasdiqlaydi.

Muhokamalar davomida aniqlanishicha, pedagogik ta'lim dasturlarida emotsional intellektni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar va treninglarning joriy etilishi talabalar motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida, ularning shaxs sifatida kamolot topishlari va bo'lajak kasbiga nisbatan mas'uliyatli yondashuvini shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa

Yakuniy xulosa sifatida shuni ta'kidlash joizki, emotsional intellekt tushunchasi bugungi kunda mahalliy ilmiy izlanishlarda ham nazariy, ham amaliy nuqtai nazardan chuqur o'rganilishi lozim bo'lgan dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Aynan hissiy ong shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy va biologik ehtiyojlarini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Kasbiy

qiziqishlar, amaliy faoliyat va kasbiy tayyorgarlik darajasi ushbu intellekt bilan bevosita bog'liqdir.

Shu bilan birga, emotsional intellektning to'laqonli rivojlanishi inson uchun ahamiyatli omil bo'lib xizmat qiladi. Shaxsdagi o'ta kuchli hissiy reaksiyalar yoki xatti-harakatlardagi umumiy nomuvofiqliklar ko'pincha noto'g'ri psixologik javoblar bilan ifodalanadi. Xavotirga moyil bo'lgan shaxslar, odatda, o'zlarining ichki holatlari yoki tashqi tahdidlarni juda keng ko'lamli vaziyatlarda sezishga moyil bo'lishadi. Bu kabi vaziyatlarda ular tezda keskin reaksiyalar bildirishi mumkin. Odatda bunday xavotirlik holatlari bizning ongimizda ilgari orttirilgan psixologik tajribalar asosida paydo bo'ladi. Shu sababli ham ijobiy xotiralar insonning asabiy holatga berilmasligida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Emotsional ongni chuqur anglash - insonlararo munosabatlarda tushunuvchanlik madaniyatini oshirishga xizmat qiladi. Chunki emotsional salohiyat va tafakkur darajasi o'zaro bog'liqdir. Shaxsning emotsional kechinmalari o'zgargan sayin, uning intellektual salohiyatida ham ma'lum o'zgarishlar yuzaga keladi. Ko'plab psixolog olimlar tomonidan olib borilgan izlanishlarda ma'lum emotsiyalar insonning aqliy qobiliyatlarini kuchaytirishi yoki susaytirishi isbotlangan. O'z emotsiyalarini ongli ravishda boshqara olgan shaxs jamiyatda o'z o'rnini topishda muvaffaqiyatga erishishi mumkinligi aniqlangan.

Shu bilan birga, bugungi rahbarlik tizimida ham zamonaviy boshqaruv modellari aynan emotsional intellektni hisobga olgan holda shakllantirilmoqda. Bu esa rahbarlarning o'z jamoasini tushunishi, ularni rag'batlantira olishi va har bir xodim bilan individual ishlash zarurligini ko'rsatadi. Shu boisdan, pedagogik va rahbarlik faoliyatida emotsional ongni rivojlantirish zaruriy yo'nalish sifatida e'tirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Веккер Л.М Психика и реальность М., 2001
2. Афанасев В.Г Проектирование педагогических технологий // Высшее образование в России. – 2001. № 4. – С. 147-150.
3. Бабанский Ю.К Избранные педагогические труды.– М.: Педагогика, 2008. – 500 с.
4. Голубева Е.А. Способности. Список. Индивидуальность. Дубна: "Феникс+", 2005. – 512 с.
5. Гримак Л.П. Резервы человеческой психики: введение в психологию активности / Л.П. Гримак. – М.: Ленанд, 2015. – 238 с
6. Лазурский А.Ф. Теория личности: 100 лет забвения и развития / сост. В.Ю. Слабинский, Н.М. Войшева. - СПб, 2017